www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

تاريخى رەشىدىي ①

مىرزا ھەيدەر كۆرەگان

موللا مۇھەممەدنىياز ئىبن ئەبدۇلغەفۇر تەرجىمىسى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت

خانىنىڭ تەۋبە ۋە پۇشايمان قىلغانلىقىنىڭ بايانى

خانىنىڭ تەۋبە ۋە پۇشايمان قىلغانلىقى ئەپۇچان، ئۇلۇغ، قۇدرەتلىك ۋە نوقسانسىز بولغان ھەزرىتى تەكرىنىڭ ئىلتىپات ۋە مەرھەمەتلىرىنىڭ باشلىنىشى ئىدى. رەھىم - شەپقەتلىك ھەزرىتى پەرۋەردىگار ئىلتىپات ھۆكۈمى بولغان مۇقەددەس قۇرئاندا «ئاللاھقا سەمىمىي تەۋبە قىلىڭلار»②دەپ پەرمان قىلغان. مېھرىبان ئاللاھنىڭ ئەنە شۇ بويسۇنۇش زۆرۈر بولغان پەرمانىنىڭ ھۆكۈمى بويىچە، مۆمىنلەرگە تەۋبە لازىم ۋە زۆرۈردۇر. «تەۋپىق ئەزىز نەرسە، ئۇ ئەزىز بەندىلەرگىلا بېرىلىدۇ» دېگەن ھۆكۈمنىڭ تەقەززاسى بىلەن بۇ سائادەت ھەرقانداق قولى قىسقا كىشىگە مۇيەسسەر بولمايدۇ؛ ئەگەر ئۇ سائادەتمەن كىشىنى تەقدىر ھىدايىتى ۋە ئەزەل مۇۋەپپەقىيىتى قوللىغان بولسا، مۇيەسسەر بولار، نەزم:

ئەيكى، فەزلىڭ دەستگىرىدۇر، ماڭا بول دەستگىر،
ئۆز ئۆزۈمدىن سىير بولدۇممەن، ماڭا بول دەستگىر.
تا قاچانغە تەگرۇ تەۋبە قىلغامەن، سىندۇرغامەن،
بەرگۈچى، سىندۇرغۇچى سەنسەن، ماڭا بول دەستگىر.

ئەگەر ھەرقانداق بەختىيار كىشىگە بۇ سائادەت نېسىپ بولسا، بۇ تەكرى دەرگاھىنىڭ زور مۇھەببىتى ۋە كاتتا ئىنايىتىدۇر. نەزم:

بۇ كۈشايىشدۇر، ئانى بىلمەيىن ئەتمە كەج گۈمان،

---

① يېشى ئۆتكەن ساندا.
② «قۇرئان كەرىم» 66 - سۈرە، تەھرىم، 8 - ئايەتنىڭ باش قىسمى.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

يەك قەبۇلۇمىزدۇر ئولكىم، سېنى تارتادۇر بۇ يان.

خاننىڭ مۇبارەك ئەھۋالى بۇ ھالغا مۇۋاپىق ۋە بۇ ماقالغا لايىق بولۇپتۇ.

يۇقىرىدا بايان قىلىنغان ئۆتۈلگىنىدەك، شارابخورلۇققا خاننىڭ رىغبىتى شۇ دەرىجىدە ئۈستۈن ئىدىكى، مەسىلەن، چۈشىدە ھۇشيارلىقنى چۈشىسىمۇ، «تەبىر چۈشنىڭ ئەكسىچە بولۇر» دېگەن ماقالنى ئۆز ئەھۋالىغا لايىق دەپ قاراپ، ئۇ چۈشكە مەستلىك تەبىرىنى بېرەتتى، نەزم:

ئىچكۈچە جامى ئەجەل كۆڭلۈمدە ئول ساقىيدۇرۇر،
تولغۇچە پەيمانىم، ئول ساقى بىلە باقىيدۇرۇر.

خاننىڭ بۇ ئادەتنى تاشلىشى ھەرگىز كىشىنىڭ تەسەۋۋۇرىغا كەلمەيتتى. ئەمما، مېھرىبان تەڭرىنىڭ ئاتا قىلغان مۇۋەپپەقىيىتى ۋە پاك پەرۋەردىگارنىڭ بەخش ئەتكەن ھىدايىتى يېتىش بىلەنلا، سائادەت قوللىرى پاسقلىق ياقىسىنى پارە ـ پارە قىلدى، خان پۈتكۈل ئىچىملىكتىن تەۋبە قىلدى. نەزم:

ھەزار شۈكرىكى، قىلدى غەفۇر ئانى مەغفۇر،
ئوقۇدى «تۈبۇ ئىلەللاھى»[1]نى لەبى ھۇر.

بۇ تەۋبە بارلىق مەست قىلغۇچى ئىچىملىكلەرنى ئىچىشتىن قىلىنغان بولۇپ، تېخى تولۇق تەۋبە ئەمەس ئىدى. بارلىق مەنئىي قىلمىشلاردىن قىلىنغان تەۋبە ئاندىن تولۇق ۋە مۇكەممەل تەۋبە بولىدۇ. بۇ تەۋبەنىڭ تارىخى «تۈبۇ ئىلەللاھى تەۋبەتەن» (توبوالى الله توبه — تەڭرىگە تەۋبە قىلىڭلار) دېگەن ئايەتنىڭ «تەۋبە» سۆزىدىكى ئاخىرقى ئىككى ھەرپ «بە» ۋە «ھى»نى كىرگۈزمەي ھېسابلىغاندا ھاسىل بولاتتى[2]. خان بۇ ۋەقەدىن يەتتە يىل كېيىن تەۋبىنى تولۇقلىدى. يەنى ھەزرىتى مەخدۇم — تەڭرى ئۈنىڭ قەبرىسىنى نۇرلۇق قىلغاي — نىڭ ھوزۇرىدا تەۋبە قىلىپ، پۈتكۈل نەھىي قىلىنغان (توسۇلغان) ئىشلاردىن ياندى. بۇ ۋاقىتقا نىسبەتەن «تۈبۇ ئىلاللاھى تەۋبەتەن» دېگەن ئايەت تولۇق ھالەتتە تارىخ بولدى[3]. بۇ ئاجايىپ مەنە ۋە غارايىپ لەتىپىدۇر.

بۇ ئىخچام بايانىنىڭ تەپسىلاتى شۈكى، رەشىد سۇلتان موغۇلىستانغا يۈرۈش قىلغان شۇ باھارنىڭ ئاخىرقى زېمىستانىدا خان يېڭىھسارىدا ئىدى. تاغام خاننىڭ مۇلازىمىتىدە بىللە ئىدى. پېقىر يارىكەنتتە ئىدىم. خان بۇ ئىشنى ماڭا كۆپ قېتىم سۆزلەپ بېرىپ، مۇنداق دېگەنىدى:

— سەييىد مۇھەممەد مىرزا بىلەن يېڭىھساردا ئىدۇق، بىر كېچە مەيخورلۇق قىلدۇق، تۈن ئاخىرلاشقاندا خاتىرىمگە يەتتىكى، نەزم:

---

① «تۈبۇ ئىلەللاھى» (تەڭرىگە تەۋبە قىلىڭلار) — «قۇرئان كەرىم» 66 ـ سۈرە، تەھرىم، 8 ـ ئايەتنىڭ باش قىسمى.
② «قۇرئان كەرىم» 66 ـ سۈرە، تەھرىم، 8 ـ ئايەتتىكى بۇ ھەرپلەرنىڭ قىممىتى ئەبجەد ھېسابى بويىچە جەملىنىپ، ئۈنىڭدىن «ب» ۋە «ھى» ھەرپلىرىنىڭ قىممىتى چىقىرىۋېتىلسە، ھىجرىيە 928 (مىلادىيە 1421 ـ 1422) ـ يىلى كېلىپ چىقىدۇ.
③ بۇ ئايەت ئەبجەد ھېسابى بويىچە ھىجرىيە 935 (مىلادىيە 1428 ـ 1429) ـ يىلىنى ئىپادىلەيدۇ.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

تۇن مەستۇ سەھەر مەستۇ ھەمە كۈندە خۇمار،
ئەۋقاتى شەرىق تۇرفە زايىئ كېچەدۇر.

ئەمدى ھۇشيار بولمىدىغان ۋاقتىمىز يەتتى. بۇ نالايىق قىلمىشلىرىڭنى تاشلىغىن، ئالەمنىڭ پەرۋىشچىسى بولغان تەڭرىنىڭ دەرگاھىدا بەندىلىك كەمىرىنى بېلىڭگە مەھكەم باغلىغايسەن. بۇ نىيەت كۆڭلۈمدىن ئورۇن ئالدى. يەنە ئىككىلىنىپ: «بۇ خىياللىرىم مەستلىكىمىز ئالامىتى بولسا كېرەك، ھالبۇكى، بۇ ئەيش ـ ئىشرەتسىز ھاياتلىقتىن نېمە لەززەت، نېمە ھوزۇر بولسۇن» دەپ ئويلاپ، مۇشۇ خىيال بىلەن ئۇيقۇغا كەتتىم. بىر چاغدا خۇمارىدىن يىلاندەك تولغانغان ھالەتتە ئويغاندىم. خۇمارنى بېسىش ئۈچۈن شاراب تەكلەپ قىلغانىدىم، ھازىر قىلىشتى. شۇ چاغدا كېچىدىكى نىيىتىم ئېسىمگە چۈشتى. دەرھال سەييىد مۇھەممەد مىرزىنى چاقىرتىپ، ئۇنىڭغا: «بۇ مەيخورلۇقتىن كۆڭلۈمگە مالاللىق يەتتى. تەۋبە قىلىشنى خالايمەن» دېدىم. شۇ چاغدا سەييىد مۇھەممەد مىرزا زار ـ زار يىغلىغان ھالدا سۆز باشلىدى: «ئەي ساھىبقىران سۇلتان، ئەي سائادەت نىشانلىق خان، بۇ دۇنيادا ھېچ پايدىسى، ئاخىرەتتە ھېچبىر ياخشىلىقى بولمىغان، بەدەننىڭ ساغلاملىقىغا ئۇنىڭدىن تۇرلۇك زىيانلار ۋە ئەقلنىڭ پاكىزە ئەينىكىگە شۇنىڭدىن يۇز قىسما كىر ۋە توزانلار يېتىدىغان، ئىسلام دىنىدا ھارام قىلىنغان، خالايىق ئارىسىدا يامان ئاتاققا سەۋەبچى بولىدىغان بۇنداق ئادەتنى تاشلاش لازىم، بەلكى زۆرۈردۇر، بۇنداق نالايىق قىلىق ۋە يېقىمسىز ئادەت بىلەن شۇغۇللىنىش ھەزرىتىڭىز گە قانداقمۇ لايىق كەلسۇن؟! كۆڭلۈم سىزنى بۇ قىلمىشتىن توسۇشقا كۆپ قېتىم مايىل بولغان، تىلىم بۇ ئەرزىمنى سەمىڭىزگە سېلىشقا ھەمىشە تەلەپكار بولغان بولسىمۇ، لېكىن مۇۋاپىق ۋاقىت بولمىغانلىقى ۋە ئەدەپ قاراۋۇلىنىڭ يول بەرمەسلىكى تۈپەيلىدىن، ئاغزىمغا سۇكۇت تامغىسىنى بېسىپ يۇرۇۋاتقانىدىم. مانا ھازىر تەڭرىنىڭ ئىنايىتى ۋە تەقدىرىنىڭ مۇۋاپىقىيىتى بۇ ياخشى نىيەتنى مۇبارەك كۆڭلىڭىزگە سېلىپتۇ. مۇبارەك بولسۇن، پۈتكۈل ئالەمنىڭ پەرۋەردىگارى ھەققى، بۇ جەھەتتە تەخىر قىلماڭ، بۇ ئىشنى كەينىگە تارتماڭ، بۇنداق سائادەت ۋە بەخت ـ دۆلەتنى قولدىن بەرمەڭ.» دېدى ۋە تەۋبە قىلىشقا رىغبەتلەندۈرۈپ ناھايىتى كۈچەپ تەكىتلىدى. شۇڭا، دەرھال چىن كۆڭلۈمدىن تەۋبە قىلدىم. مەجلىس ئەھلىگە رۇخسەت بەردىم. ھەر قايسىسى بىر تەرەپكە بېرىپ، بۇ ئىشقا ئۆزلىرى مەشغۇل بولۇشتى. مەن ئۆزۈم تەۋبە قىلىپ، بۇ نالايىق ئادەتنى تاشلىدىم. نەزم:

بىرى غايىب ئۆزدىن، بىرى نىم مەست،
بىرىسى غەزەل قېچىرىپ مەيپەرەست.
مۇغەننى سالىپ ھەر تەرەف باڭى نۇش،
كى ساقى ئۇرۇپ ھەر تەرەف باڭى نۇش.

خان بۇ ۋەقەنى پېقىرغا ئەنە شۇنداق بايان قىلاتتى. تاغامنىڭ يەسەۋىيە شەيخلىرىنىڭ تەرىقىتىگە كىرگىنىگە نەچچە مۇددەت بولغانىدى. شۇڭا، تەقۋادارلىق، سالىھلىق يولىنى تۇتقانىدى؛ خانىنىڭ بۇ ئادەت ۋە قىلمىشىدىن ناھايىتى مالال ۋە پەرىشان بولۇپ يۇرۇۋاتاتتى. خان بۇ مەسلىھەتنى ئارىغا سالغاندا، تاغام خانىنى تەۋبە قىلىش يولىغا ھەددۇ ھېسابسىز ۋە چەكسىز تەرغىپ قىلدى. خانمۇ تەقدىر سائادىتىنىڭ يارىدىمى بىلەن دەرھال تەۋبە قىلىپ،

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

مەجلىس ئەھلىنىڭ ھەربىرىگە:

— ئەمدى ھەرقايسىڭلار بىر تەرەپكە بېرىپ، ئۆز ئەھلىڭلار بىلەن بەزمە تۈزۈڭلار، بۇنىڭدىن كېيىن مېنىڭ بىلەن بۇنداق بەزمە تۈزۈش ئۇمىدىنى ئۈزۈڭلار! — دەپ پەرمان قىلدى ـ .دە، بەزمە ـ سۆھبەت ئەسۋابلىرىنى سىندۇردى. نەزم:

ئۈزۈپ، سىندۇرۇپ چەك ئىلە تارنى،
بەدەر قىلدىلار ئەھلى مەيخارنى.
كى مەيخانەۋۇ كۈفنى سىندۇردىلار،
كەدۇلارغە جۇملە شىكەست ئۈردىلار.

دېمەك، تەقۋادارلار جەلپ قىلىندى، پاسىقلار نائۇمىد بولدى، سالىھلار تائىپىسى ئەزىز ۋە مەقبۇل، ئالىملار پىرقىسى مۆھتىرەم ۋە سۆيۈملۈك بولدى. زاھىدلار ۋە ئىبادەت قىلغۇچىلار كەرەملىك تەڭرى تەئالا ھۇزۇرىغا شۈكۈر ـ سانا ئېيتىشقا مەشغۇل بولدى. دېھقانلار ۋە پۇقرالار ھاجەتمەنلىك يۈزلىرىنى يەرگە قويدى، دۇئا قوللىرىنى ئاسمانغا كۆتۈرۈ- دى. خان ئۆتكەن ئۆمرىنى شارابخورلۇق بىلەن كەچۈرگىنىگە پۇشايمان قىلىپ، كېچە - كۈندۈز «ئەستەغفۇرۇللاھ» (ئەي تەڭرىم، كەچۈرگەيسەن) ۋە «تەۋبۇن ئىلەيھى» (تەۋبە قىلدىم) دېگەن سۆزنى تىلىدا تەكرارلايتتى. نەزم:

جەۋانىكى مەست ئېردى پىندارىدىن،
قارىلار كەبى قاچتى ئەغيارىدىن.

ئەنبىيالارنىڭ خاتىمىسى بولغان ھەزرىتى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۆجىزىلەرنى بايان قىلغۇچى تىلى بىلەن گۆھەرلەر چېچىپ ئېيتقان: «ئادەملەر ئۆز پادىشاھلىرىنىڭ دىنىغا ئەگىشىدۇ» دېگەن شەرەپلىك ھەدىسنىڭ تەقەززاسى بىلەن، پۈتكۈل خالايىقتا تەۋبە قىلىش مايىللىقى ۋە ئىبادەت يولىغا كىرىش قىزغىنلىقى كۈچەيدى. مەيخانا ئىشىكى ئېتىلدى، مەسجىد دەرۋازىسى ئېچىلدى. سالىھلىق دەۋرىدىن ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈشكە باشلا- دى، مېھرىبان تەڭرىنىڭ رەھمىتى ئاسماندىن زېمىنغا چۈشكىلى تۇردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىس- سالامنىڭ ۋە ئۇنىڭ ھۆرمەتكە لايىق ئائىلىسىنىڭ ھەققى ھۆرمىتىدىن بۇنىڭ ئەجرى ساۋابىنى پاك ۋە مۇقەددەس تەڭرى ئاشۇ خانىنىڭ جەننەتكە سازاۋەر پاكىزە روھىغا گۈزەل چېھرە بىلەن ئاتا قىلغاي ۋە ئۇ ئالەملىك مەرتىۋىسىنى ئەلا دەرىجىگە يەتكۈزگەي.

خانىنىڭ سەلتەنەتنى تاشلاپ دەرۋىش بولماقچى بولغانلىقى ۋە بۇنىڭغا مۇۋاپىق بولالمىغانلىقى، بۇنىڭ سەۋەبىنىڭ بايانى

ۋاقتىكى، خان تەۋبە قىلىش شەرىپىگە ئېرىشىپ، «ئاللاھ ھەققەتەن تەۋبە قىلغۇچىلارنى

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

دوست تۇتىدۇ»① دېگەن ئايەتتىكى شەرەپلىك زاتلار قاتارىغا كىردى. ئاندىن كېيىن موغۇلىستانغا چىقتى ۋە قۇچقاردا رەشىد سۇلتان بىلەن كۆرۈشتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۆزى قوچقاردا قېلىپ، رەشىد سۇلتاننى ئەمىرلىرى ۋە مۇھەممەد قىرغىز بىلەن بىللە موغۇلىستاننىڭ ھەممە ئەتراپىنى تىزگىنلەپ چېچىلىپ كەتكەنلەرنى يىغىشقا ئەۋەتتى. خان كۆڭلىنى پۈتكۈل قىرغىزلاردىن خاتىرجەم قىلدى، ئاندىن باھار ۋاقتىدا خان قەشقەرگە يېنىپ كەلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ھەر يىلى خان موغۇلىستاننى تىزگىنلەش ئۈچۈن موغۇلىستانغا كېلەتتى. ئىككىنچى يىلى باھار ۋاقتىدا خان يەنە كۆچۈپ چىقتى. كۆپىنچە موغۇل ئۇلۇسىمۇ ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن كۆچۈپ بېرىۋاتاتتى. قىشنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە خان ئەھلى ئايالىنى موغۇلىستاندىكى قوچقاردا قويۇپ، ئۆزى ياركەنتكە قايتتى.

بۇنىڭ سەۋەبى مۇنداق ئىدى.

خان تەۋبە قىلغاندىن كېيىن سوفىلار تائىپىسىنىڭ كىتابلىرىنى تولا مۇتالىئە قىلاتتى، ئۇلارنىڭ سۆزلىرىگە كۆپ دىققىتىنى، ئۆي - پىكرىنى سەرپ قىلاتتى ۋە ئۇنىڭدىن ئىنتايىن تەسىرلىنەتتى. جۇملىدىن [بۇ تائىپىنىڭ خوجىسى] ھەزرىتى شەيخ [ئەبۇلقاسىم] جۇنەيد بەغدادى — ئۇ ئەزىزنىڭ سىرلىرى مۇقەددەس بولغاي — «تەزكىرەتۇس - سالىھىن» (سالىھلار ھەققىدە ئەسلىمە) ناملىق كىتابىدا ئېيتقان: «ئاللاھنىڭ قوشۇنلىرىدىن بولغان قوشۇن» دېگەن لەتىپىنى كۆرۈپ، خاندا چوڭ تەسىرات پەيدا بولدى. خان ھەمىشە تەسەۋۋۇپ كىتابلىرىنى كۆرۈشنى داۋاملاشتۇرۇۋاتاتتى، سوفىلار تائىپىسىنىڭ نازۇك سۆزلىرىنىڭ مەزمۇنىغا يېتەتتى.

جۇملىدىن، بىر كۈنى ھەزرىتى خاجەئى بۇزرۇك (بەھائىددىن نەقشىبەندى) — تەڭرى ئۇنىڭغا رەھمەت قىلغاي — نىڭ «مەقامات» لىرىنى مۇتالىئە قىلىپ كۆرۈۋاتاتتى. ھەزرىتى خاجەئى بۇزرۇك مۇنداق دېگەنىدى: «ئىلگىرىكى ۋاقىتلاردا جېنىم قۇلىقىغا شۇنداق بىر نىدا كەلدىكى: ‹ئەي بەھائىددىن، بۇ يولغا قانداق كىرىسەن؟ بۇ كىرمەك مەن ئېيتقان بويىچە كىرمەكتۇر›. مەن بۇ نىداغا جاۋاب بېرىپ: ‹ئۇنداق ئەمەس، مەن ئېيتقان بويىچە بولسۇن› دېدىم. دېمەك، نەچچە نۆۋەت شۇنداق نىدا كەلدى، مەنمۇ ئاشۇ جاۋابنى بېرەتتىم. ئاخىرىدا: ‹شۇنداق بولسۇن!› دەپ خىتاب كەلدى. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ يولدا تىرىشچانلىق قىلدىم» خان «مەقامەت» ئىچىدە بۇ ئاجايىپ ھېكمەتنى كۆردى، بىللە ئولتۇرغان كىشىلەر: — ھەزرىتى خاجەئى بۇزرۇكنىڭ ھىممەت ۋە شىجائەتلىرى ئاجايىپ يۇقىرى ئىكەن، — دېيىشتى. خان بولسا:

— ھەزرىتى خاجەئى بۇزرۇكنىڭ ئاجىزلىقى ۋە مۇھتاجلىقى ئاجايىپ زىيادە ئىكەن، — دېدى.

بىللە ئولتۇرغانلار ھەيران قېلىپ بۇ سۆزنىڭ مەنىسىنى شەرھلەپ بېرىشنى ئۆتۈندى. خان بايان قىلىپ:

— «ئۇنداق ئەمەس، مەن ئېيتقان بويىچە بولسۇن» دېگىنى، يەنى مەن بىر ئاجىز بەندىمەن، بۇ يولغا پاك ۋە بۈيۈك تەڭرىنىڭ پەرمانى بويىچە كىرىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايمەن. ئەگەر ئۆز قۇدرىتىمنىڭ يەتكىنى بويىچە كىرسەم قوبۇل بولمىغان بولسا، كىرەلەيمەن، ئۇنداق بولمىسا، ئىنتايىن ئاجىز بولغانلىقىم ئۈچۈن، بۇ يولغا كىرەلمەيمەن، دېگەن-

① «قۇرئان كەرىم» 2 - سۈرە بەقەرە، 222 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

لمك بولىدۇ، — دېدى.
بۇ سۆزلەرنى قىلىشتىن مەقسەت شۇكى، سوفىلار تائىپىسى — تەڭرى ئۇلارنىڭ سىرلىرىنى مۇقەددەس قىلغاي — نىڭ سۆزلىرىنىڭ تېگىگە خانىنىڭ پەمى ناھىتى بەك يېتەتتى ۋە خان بۇ جەھەتتە كۆپ تەسىر پەيدا قىلاتتى.
خان تەسەۋۋۇپ كىتابلىرىنى كۆرۈشنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئېنىق بىلدىكى، تاكى بىر كامالەتكە يەتكەن پىرنىڭ خىزمىتىدە بولمىغۇچە، بۇ سائادەتكە مۇيەسسەر بولغىلى بولمايدىكەن. شۇڭا، خانىنىڭ دۇنيادىن ۋە سەلتەنەت ئىشلىرىدىن كۆڭلى سوۋۇدى. كۆڭلى دۇنيادىن پۈتۈنلەي ئۈزۈلدى. كۆپ ۋاقىتلاردا خىلۋەتتە ئولتۇرۇپ، پېقىرلىق تەرىقىتىنىڭ سۇلۇكلىرى ھەققىدە سۆھبەتكە مەشغۇل بولاتتى. ھەرخىل كىشىلەرنى سۆھبىتىگە قاتناشتۇرمايتتى.
خانىنىڭ سۆھبەتداشلىرىدىن بىرى تاغام — تەڭرى ئۇنىڭغا رەھمەت قىلغاي — ئىدى. ئۇ يەسەۋىيە تەرىقىتىگە كىرگەن بولۇپ، ئاشۇ سىلسىلە بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتاتتى، شۇبھىسىز خانىنىڭ غىزالاردىن پەرھىز قىلاتتى. خان كۆپ ھاللاردا تاغام بىلەن ھەمسۆھبەت بولاتتى. خانىنىڭ يەنە بىر سۆھبەتدىشى — خانىنىڭ تاغىسىنىڭ ئوغلى شاھمۇھەممەد سۇلتان بولۇپ، خاجە ھىرىيىنىڭ كۈيئوغلى ئىدى. ئۇنىڭ ئەسلىمىسى يۇقىرىدا قىسقىچە بايان قىلىپ ئۆتۈلگەنىدى. پېقىر مۇھەممەت ھەيدەرگىمۇ سېپىنىڭ ئاخىرىدا ئورۇن تېگەتتى. ئۇ سۆھبەتكە كىرەلەيدىغان بۇنىڭدىن ئارتۇق كىشى يوق ئىدى.
خالايىق بۇ ھەقتە ھەر قىسما پىكىرلەرنى قىلاتتى، ھەرخىل تەبىرلەرنى ئېيتىشاتتى: «خانىنىڭ بۇ سۆھبىتىگە بۇ تۆتەيلەندىن باشقا ھېچ كىشى قاتناشتۇرۇلمىدى، ئېھتىمال خان بۇلار بىلەن مەسلىھەتلىشىۋاتسا كېرەك» دەپ گۇمان قىلىشاتتى، نەزم:

مەن غەمىڭ بىرلە، ۋەلي خەلق گۇمان ئەيلەركىم،
ئۆزلەردەك مەگەر ئەندىشەئى ئالەم قىلامەن.

ئاخىرىدا مەسلىھەت شۇنىڭغا قارار تاپتىكى، خان يارکەنتكە قايتىپ، قېرىندىشى ئەمىنە خاجە سۇلتاننى ئاقسۇدىن ئېلىپ كېلىپ پادىشاھلىققا ئولتۇرغۇزماقچى، پۈتكۈل ئۇلۇسنى ئۇنىڭغا تاپشۇرماقچى بولدى. خان يەككە - يېگانە ھالەتتە خىلۋەتتە ئىبادەتكە مەشغۇل بولماقچى بولدى؛ تەڭرى تەئالا بىر مۇكەممەل پىرى كامىلىنىڭ خىزمىتىگە يەتكۈزگەي، دەپ كېچەشتى. بۇنىڭدىن ئىلگىرى ھەج سەپىرىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن كېتەرلىك جابدۇقلارنى تەييارلاپ قويغانىدى، يەنە قالغان زۆرۈر لازىملىق سەپەر ئەسۋابلىرىنى تەييار قىلىپ، ھەمراھلارنى تاللىماقچى بولدى، تاغام ھاياتلا بولىدىكەن خانىنىڭ خىزمىتىدە بولىدىغان بولىدى. شاھمۇھەممەد سۇلتان بىلەن پېقىرمۇ خانىنىڭ مۇلازىمىتىدە بولىدىغان بولدۇق. شۇنداق نىيەت قىلىنىپ، قارار قىلىندى.
شۇ ئەسنادا ھەزرىتى خاجە مۇھەممەدئەبەيدۇللاھ ئىبنى ھەزرىتى ناسىرىددىن ئۇبەيدۇللاھ ئەھرار — تەڭرى ئۇلارنىڭ سىرلىرىنى مۇقەددەس قىلغاي — نىڭ ئوغلى ھەزرىتى خاجە مۇھەممەدىيۇسۇف سەمەرقەنتتىن قەشقەرگە قەدەم تەشرىپ قىلدى. بۇ خۇش خەۋەر موغۇلىستانغا ئاڭلاندى. ھەزرىتى خاجە مۇھەممەد يۇسۇف ناھايىتى سالىھ ۋە پەرھىزكار ئىدى. خاندا ئۇ زاتنىڭ خىزمىتىگە بېرىش ئىشتىياقى كۈچەيدى. خان ئۇ زاتنىڭ خىزمىتىدە مەقسەت - تەلەپلىرىم مۇيەسسەر بولار، دېگەن ئۈمىدتە ئىدى. خان شۇ ئۈمىدتە قوچقاردىن راۋان بولدى

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

ۋە زىمىستاننىڭ ئاخىرىدا يارىقەنتكە كېلىپ، ھەزرىتى خاجە مۇھەممەدىيۇسۇفنىڭ مۇلازىمەت شەرىپىگە ئېرىشتى.

خان دۇنيانى تەرك قىلىش، پېقىرلىق ۋە يەككە ـ يېگانىلىق يولىغا كىرىش مەقسىتىنى خاجىگە بايان قىلدى. خاجە ئېيتتىكى:

— سوفىلىق تائىپىسىنىڭ ئۇلۇغلىرى بۇ ھەقتە نۇرغۇن سۆزلەرنى ئېيتىپتۇ. شۇنداق ئېيتىپتۇرلاركى، نەزم:

سەرىرى ھۆكۈمەت ئۈزە شاھ بول،
نىھانىڭدا دەرۋىشى ئاگاھ بول.

يەنە بۇ يەردە شۇنداق ئېيتىپتۇكى، مىسرا :①

باشىڭغە تاج قوي، ئۈچاڭغە ئەلەم.

چۈنكى سەلتەنەت ۋە پادىشاھلىق بولسا تەڭرى تەئالاغا يېقىنلىشىشنىڭ ئەڭ چوڭ ۋاستىسى ۋە ئەڭ يېقىن يولدۇر. لېكىن، پادىشاھلار سەلتەنەتنى شەھۋانىي لەززەتنىڭ ئەسۋابى ۋە شەيتانىي ئەمەللەرنىڭ ۋاستىسى قىلىۋالغان. پادىشاھلار بىر سۆز بىلەنلا شۇنداق ساۋاب تاپىدۇكى، دەرۋىشلەر ئۆمۈر بويى تىرىشچانلىق كۆرسىتىپمۇ ئۇنداق ساۋابقا مۇيەسسەر بولالمايدۇ. تەڭرىگە يېقىنلىشىشقا نىسبەتەن سەلتەنەتتىن يېقىن يول يوق. بۇنىڭ شەرتى شۇكى، سەلتەنەت ئىگىسى دەۋرىشلىك ۋە گۈشەنىشىنلىكمۇ قىلسۇن، بىر پىرى كامىلنىڭ مۇلازىمىتىدە بولسۇن. شەيخ نەجمىددىن كۈبرا مۇنداق دېگەن ئىكەن: «ئەگەر مۇرىد چىن ئەخلاقلىق بولسا، ھەقىقىي ئىرادىسى بولسا، ئۇ مۇرىد مەشرەپتە، پىرى مەغرىپتە بولغان تەقدىردىمۇ، تەڭرى تائالا ئۇ پىرنى تارتىپ ـ تارتىپ، ئىختىيارسىز ھالدا ئۇ مۇرىدنىڭ قېشىغا كەلتۈرىدۇ. ئەگەر مۇرىدنىڭ تەلىپى ھەقىقىي بولمىسا، گەرچە ئۇ پىرى بىلەن بىر ئۆيدە تۇرسىمۇ، مەقسىتىگە يېتەلمەيدۇ ۋە بۇ سائادەتكە مۇيەسسەر بولمايدۇ.» مەن ئۆزۈمدە قانچىلىك بار بولسا، ئۇنى ئايىمايمەن. مەندە ئۆز كۆڭلۈمدىن بىر سۆز چىقىرىپ دېگۈدەك لاياقەت يوق. ئەمما، ئاتام ھەزرىتى خاجە مۇھەممەدئەبدۇللاھ ماڭا بىر نەچچە قۇر خەت پۈتۈپ بەرگەنىدى. ئۇنى سىزگە ھەدىيە قىلىمەن.

[ھەزرىتى خاجە] شۇنى ئېيتتى ـ دە، ئۇ پۈتۈكنى چىقىرىپ، خانغا بەردى. ئۇ خەتنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى: «تەرىقەتكە تەلەپكار بولغۇچىلارنىڭ ئەڭ مۇھىم شەرتلىرى شۇكى، بىرىنچىدىن، تاماقنى ئاز يېيىش، ئىككىنچىدىن، گەپنى ئاز قىلىش، ئۈچىنچىدىن، ئۆزلۈكنى ئاز ئويلاش، يەنى مەنمەنلىكنى ئاز قىلىش.»

خانغا شۇنچىلىك پەند ـ نەسىھەت يېتەرلىك بولۇپ، تەسەللىي تاپتى، ئادالەت ۋە ياخشىلىق يولىنى تۇتتى، بۇ ئىشقا قۇدرىتىنىڭ يېتىشىچە مەشغۇل بولدى.

---

① بۇ مولا مۇھەممەدنىياز تەرجىمىسىدە يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان. پارسچە بىرىنچى، ئىككىنچى نۇسخىلاردا: «بەيت:
تاج بەر سەرنەۋۇ ئەلەم بەردۇش،
دەر ئەمەل كۇش ھەرچە خامى پۇش.»
(بېشىڭدا ئەگەر تاج، ئۇ چاڭدا ئەلەم،
لېكىن بول ئىبادەت بىلەن بارچە دەم.)
دەپىلگەن.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

شۇنىڭدىن كېيىن ھەزرىتى شەيخ نەجمىددىن كۈبرانىڭ سائادەت نىشانلىق سۆزلىرى راست چىقتى. بۇ ۋەقە بولۇپ بىر مەزگىلدىن كېيىن ھەزرىتى خاجەئى نۇرەن — ئۇنىڭ سىرلىرى مۇقەددەس بولغاي — كەلدى، خانىنىڭ تەلەپ قىلغان مەقسىتى مۇيەسسەر بولدى. بۇ كۈنلەردە خاجە تاجىددىن تۇرفاندىن كەلدى.

خاجە تاجىددىننىڭ ئەھۋاللىرىنىڭ بايانى

بىلمەك كېرەككى، ھەزرىتى خاجە تاجىددىن ھەزرىتى مەۋلانا ئەرشىددىننىڭ ئەۋلادلىرىدىن ئىدى. ھەزرىتى مەۋلانا ئەرشىددىن بولسا مەۋلانا ھافىزىددىن كەبىر بۇخارىنىڭ ئىنىسى بولمىش ھەزرىتى مەۋلانا شۇجائىددىن مەھمۇدنىڭ ئەۋلادى ئىدى. مەۋلانا ھافىزىددىن كەبىر بولسا مۇجتەھىدلەرنىڭ ئاخىرقىسى ئىدى، مەۋلانا شۇجائىددىننى چىڭگىزخانىنىڭ پاراكەندىچىلىكى مەزگىلىدە بۇ ۋىلايەتكە ئېلىپ كەلگەن ئىدى. مەۋلانا ئەرشىددىن مەۋلانا شۇجائىددىنىڭ نەسىللىرىدىن ئىدى. موغۇل تائىپىسى ئۇلارنىڭ ھىدايەتكە يېتەكلىشى بىلەن ئىسلام دىنىغا كىرگەنىدى. بۇ ۋەقەلەرنىڭ تەپسىلاتى خۇدا خالىسا تارىخى ئەسلىدە بايان قىلىنغۇسى.

خاجە تاجىددىننىڭ ئەسلى ئېتى خاجە ئۇبەيدۇللاھ ئىدى. خاجە ئۇبەيدۇللاھ بولسا خاجە ئەبدۇللاھ بۇشىزئابادنىڭ مۇرىدى ئىدى، ئەزىز ۋە سالىھ كىشى ئىدى. خاجە تاجىددىن ئاتىسىنىڭ خىزمىتىدە ماۋەرائۇننەھرگە باردى ۋە ئۇ يەردە مەۋلانا ئەلى غەززان تۇسىنىڭ ئالدىدا ئىلىم تەھسىل قىلغانىدى، مەۋلانا ئەلى غەززان ھەزرىتى ئىشانىنىڭ ئېتىقادىمەنلىرىدىن ئىدى، مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن ھەزرىتى ئىشانىنىڭ سۆھبەتلىرىگە مۇشەررەپ بولغانىدى. پېقىر خاجە تاجىددىندىن ئاڭلىغانىدىم، ئۇ زات مۇنداق دېگەنىدى: «بىر كۈنى ھەزرىتى خاجە ئەھرار — ئۇنىڭ سىرلىرى مۇقەددەس بولغاي — نىڭ سۆھبەتلىرىدە ئىدىم. بۇ مەجلىسكە قاتناشقانلارنىڭ ھەممىسىگە نەزەر قىلدىم ۋە مۇلاھىزە قىلىپ بىلدىمكى، بۇ مەجلىستە مەندىن باشقا بۇ سۆزگە مۇناسىپ كىشى يوق ئىكەن. شۇنىسى ئايان بولدىكى، ئۇ نەسىھەتنى ماڭا قىلىۋاتىپتۇ. دەرھال قۇلاق سالدىم، ئۇ نەسىھەتنىڭ مەزمۇنى شۇنداق ئىدىكى، بۇنىڭدىن كېيىن پەرھىز قىلىشىم ۋە شۇبھىلىك تائاملاردىن يىراق بولۇشۇم كېرەك ئىكەن. شۇ كۈندىن تاكى بۇگۈنگىچە بۇ ئىشنى ئۆزۈمگە ئادەت قىلىپ كېلىۋاتىمەن، كىشىنىڭ تائامىنى يېمەيمەن.»

دېمەك، خاجە تاجىددىن نەچچە مۇددەت ھەزرىتى ئىشانىنىڭ مۇلازىمەتلىرىدە بولغاندىن كېيىن، ئىجازەت ئېلىپ، تۇرفان تەرەپكە يانىدى. سۇلتان ئەھمەدخان — ئاللاھ ئۇنىڭ ھۇججەتلىرىنى نۇرلۇق قىلغاي — ئۇنى ئەزىزلىدى ۋە ھۆرمەت قىلدى. ئۇ زاتنىڭ پەرزەنتلىرىنىمۇ ئۇنىڭ بىلەن ئوخشاشلا ئىززەت ۋە ھۆرمەت قىلاتتى.

خانىنىڭ خاجە تاجىددىننى تۇرفانغا يانداۋۇرغانلىقى، قازاق ۋە ئۆزبېكنىڭ خان بىلەن دوست بولۇشقانلىقىنىڭ بايانى

خاجە تاجىددىن تۇرفاندىن كەلگەندە، خان خاجىغا مۇناسىپ تەزىم ۋە ئىكرام يوسۇنلىرىنى بەجا كەلتۈردى، بىر يىل يارىكەنتتە تۇرغۇزدى؛ ئاندىن كېيىن مەمنۇنىيەت ۋە ھۆرمەت -

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

ئېھتىرام بىلەن تۇرغانغا قايتتى.

كېيىنكى قىش مەزگىلىدە رەشىد سۇلتان بەرلەپ، قالماقلارنى چاپقۇن قىلىپ، قالماقلارنىڭ باران كاشى[1] ئاتلىق سەردارىنى ئۆلتۈرۈپ، غازىلىق شەرىپىگە ئېرىشىپ قايتتى ۋە قوچقاردا قىشلىدى. خانمۇ كۆچمەي، ئۆزى بەرلەپ، رەشىد سۇلتانغا قوشۇلدى.

يۇقىرىدا قازاق خانلىرىنىڭ بايانىدا ئىسمى زىكىر قىلىنغان تاھىرخان قىشنىڭ ئوتتۇرىدا يېتىپ كەلدى. ئارىدا كۆپ قېتىم ئەلچىلەر بەرلەپ كېلىشىپ، ئۇنىڭ خانىنىڭ خىزمىتىگە كېلىشى قارار قىلىنغانىدى. خانىنىڭ ھاممىسى سۇلتانىنىگار خانىم ئۇنى خانىنىڭ ھوزۇرىغا يەتكۈزىدىغان بولغانىدى. بۇ سۇلتانىنىگار خانىمنىڭ ئەھۋالى يۇقىرىدا بايان قىلىنىپ ئۆتۈلگەنىدى. ئۇ سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ تۆتىنچى قىزى ئىدى. سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزىنىڭ ئوغلى سۇلتان مەھمۇد مىرزا ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇ جانىبەكخانىنىڭ ئوغلى ئەدىك سۇلتان قازاقتا بارغانىدى. بۇ خانىمنىڭ سۇلتان مەھمۇد مىرزىدىن مىرزاخان ئاتلىق بىر ئوغلى بار بولۇپ، بەدەخشانغا پادىشاھ ئىدى، تارىختا توققۇز يۇز ئون يەتتە[2] بولغاندا كېسەل بىلەن ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ ئوغلى سۇلەيمانشاھ مىرزا بۇگۇنكى كۈندىمۇ ئاتىسىنىڭ ئورنىدا بەدەخشاندا پادىشاھتۇر.

سۇلتانىنىگار خانىم ئەدىك سۇلتانغا نىكاھ قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇنىڭدىن بىر قىز پەرزەنت ۋۇجۇدقا كەلدى. ئۇنى مۇشۇ كۈنلەردە رەشىد سۇلتانغا نىكاھ قىلدى، بۇ ئەھۋال كېيىن بايان قىلىنغۇسى.

قاسىمخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن خانلىق تاھىرخانغا تەۋە بولدى. تاھىرخان بولسا ئەدىك سۇلتانىنىڭ ئوغلى ئىدى. ئۇ سۇلتانىنىگار خانىمنى شۇ قەدەر ئەزىزلەيتتىكى، تۇغقان ئانىسىدىنمۇ ئارتۇقراق كۆرەتتى. خانىم ئۇنىڭدىن كۆپ مىننەتدار بولدى ۋە مۇنداق سۆزنى ئارىغا سالدى:

— ھەرقانداق ئەھۋالدا سەن مېنىڭ پەرزەنتىمسەن، سەن تۇرغان يەردە باشقا پەرزەنتىم ئېسىمگە كەلمەيدۇ، ئۇنى ئارزۇمۇ قىلمايمەن. ئەمما، مەن ئەمدى قېرىدىم، دەشت ـ سەھرالاردا يۈرگۈدەك ماغدۇرۇم قالمىدى. شۇڭا، مېنى قېرىندىشىمنىڭ ئوغلى سۇلتان سەئىدخانىنىڭ ھوزۇرىغا يەتكۈزۈپ قويساڭ، ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا ئۇنىڭ شەھىرىدە تۇرۇپ، ئامان ـ ئېسەنلىك ئاياغلىرىنى خاتىرجەملىك ئېتەكلىرى ئىچىگە تارتىپ كۈن ئۆتكۈزسەم، كۆڭلۈم شۇنى خالاپ قالدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۆزبېكستاندا ماڭغىتلارنىڭ دەستىدىن سېنىڭ ئىشىڭ روناق تاپمايۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ مۇداخىلىسى تۈپەيلىدىن سېنىڭ تەۋەيلىڭ ئون لەك (بىر مىليون) دىن تۆت لەك (تۆت يۈزمىڭ) غا چۈشۈپ قالدى. ئەگەر مەن ئۇ يەرگە بارسام، موغۇل خانلىرى بىلەن سېنىڭ ئوتتۇراڭدا بىر ئامال قىلىپ دوستلۇق ئورناتسام، بەلكىم ماڭغىتنىڭ بالا ـ قازاسىدىن ئامان بولساڭ، سېنىڭ ئىشلىرىڭغا پايدىلىقتەك تۇرىدۇ.

بۇ سۆز تاھىرخانىنىڭ رايىغا مۇۋاپىق كەلدى، شۇڭا موغۇلىستان چېگرىسىغا كېلىپ دوستلۇق لايىھىسىنى ئارىغا سالدى ۋە ئۆزى قوچقارغا كېلىپ، خانغا مۇلازىمەت قائىدىسىنى ئادا قىلدى.

خان ھاممىسىنىڭ يۈز ـ خاتىرىسىنى قىلىپ، تاھىرخانغا ئورنىدىن تۇردى ۋە مۇنداق

---

① بۇ ئىسىم مولا مۇھەممەدنىياز تەرجىمىسىنىڭ بۇ قولىيازمىسىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان. پارسچە ھەرىپىچى نۇسخىدا «ياران تايش»، پارسچە ئىككىنچى نۇسخىدا ۋە تاشكەنت روسچە نەشرىدە: «ياران تايشى» دېيىلگەن.

② ھىجرىيە 917 ـ يىلى مىلادىيىنىڭ 1511 ـ 1512 ـ يىللىرىغا توغرا كېلىدۇ.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

دېدى:

— گەرچە ساڭا ئورنۇمدىن تۇرۇشۇم تۆرە قائىدىسى بويىچە ناتوغرا بولسىمۇ، لېكىن، سەن بۇزرۇكۋار ھامامنى ساڭا يەتكۈزدۈڭ. مېنى كۆپ مىننەتدار قىلدىڭ. بۇ ياخشى ئىشىڭ ئۈچۈن ساڭا ئورنۇمدىن تۇرىمەن.

خان ئورنىدىن تۇردى. تاھىرخانمۇ ئۆز قائىدىسى بويىچە يەرگە باش ئۇرۇپ كېلىپ، خان بىلەن كۆرۈشتى. خانمۇ تاھىرخاننى تۇرلۇك شاھانە ئىلتىپاتلار بىلەن ئەزىز ۋە ھەرخىل خانلارچە تارتۇقلار بىلەن مەرتىۋىلىك قىلدى. تاھىرخاننىڭ سىڭلىسى خانىمنىڭ قىزى ئىدى، ئۇنى رەشىد سۇلتانغا نىكاھلاپ بەردى، ئۇ ھازىرمۇ رەشىد سۇلتاننىڭ ھەرىمىدە بولۇپ، پەرزەنتلىرى بار. ئۇلارنىڭ ھەربىرىنىڭ ئەھۋالى ئۆز نۆۋىتىدە بايان قىلىنغۇسى.

خان يانىدىغان ۋاقتىدا مۇھەممەدى قىرغىزنى تۇتۇپ، باغلاپ قەشقەرگە ئېلىپ كەلدى. بۇنىڭدىكى سەۋەب، مۇھەممەدى قىرغىزدىن ئازراق قارشىلىق كۆرۈلگەنىدى، ئۇ ئۆزبېكلەرگە ئىلتىجا قىلماقچى بولغانىدى. شۇڭا ئۇ بۇ قېتىم قامالغانچە تاكى خان ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئاندىن قاماقتىن خالاس بولدى. خان خالايىق تىنچلىنارمىكىن، دېگەن نىيەتتە پېقىر مۇھەممەد ھەيدەرنى موغۇلىستاندا قويۇپ قايتتى. پېقىر ھەرقانچە تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن بولسامۇ، قىرغىزلار تىنچماستىن قېچىپ، موغۇلىستانىنىڭ نېرىقى چېتىگە بېرىپ، تاھىر سۇلتانغا قوشۇلدى، بەزىلىرى قېلىپ قالدى.

بۇ يىلى خان بىر پەرزەنت يۈزى كۆردى.

سۇلتان سەئىدخانىنىڭ ئوغلى سۇلتان ئىبراھىمنىڭ تۇغۇلغانلىقىنىڭ بايانى

تارىخقا توققۇز يۈز ئوتتۇز شەۋۋال ئېيى[1] ئىدى. نەزم:

چەراغى سەئاداتۇ ئەنۋارى جاھ،
دەرەخشان يۈزىدىن چۈخۇرشىدۇ ماھ.
سەرىرى شەرەف ئۈزرە قويدى قەدەم،
زېھى ئەختەرى سەئدۇ بۇرجى كەرەم.

ئۇ خانداناللىق كۆكىنىڭ قۇياشىدىن ۋە سەلتەنەت ئاسمانىنىڭ تولۇن ئايىدىن چىققان نۇر شولىلىرى سائادەت ۋە دۆلەتنىڭ شەرەپ بۇرجىنى يورۇتتى. ئۇنىڭغا سۇلتان ئىبراھىم دەپ ئات قويۇلدى. ئۇنى ھەزرىتى خاجە مۇھەممەد يۈسۈف «پەرزەنتىم» دەپ ئاتىدى. بابا سارىق مىرزا ئۇنىڭ ئاتا بېگى قىلىپ تەينىلەندى. بابا سارىق مىرزىنىڭ ئەھۋالى قەشقەر ياسالمىنىڭ بايانىدا زىكىر قىلىنغانىدى.

سۇلتان ئىبراھىم تۇغۇلغاندا تۇرلۇك ھەشەمەتلىك توي - مەرىكىلەر ئۆتكۈزۈلدى. ئىلگىرىمۇ، كېيىنمۇ ئۇنداق ئالىي مەرىكە بولۇپ باقمىغان بولغىيدى. خانىنىڭمۇ ئۆز پەرزەنتلىرى ئىچىدە ئۇنىڭغا مۇھەببىتى زىيادە ئىدى، ئۇنى ھەممە پەرزەنتلىرىدىن بەكرەك ئىززەت-

① ھىجرىيە 930 - يىلىنىڭ شەۋۋال ئېيى مىلادىيىنىڭ 1524 - يىلى 8 - ئايغا توغرا كېلىدۇ.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری

لەيتتى ۋە ھۆرمەتلەيتتى.

ئۇنىڭ تۇغۇلغان تارىخىنى پەزىلەت ئىگىلىرى ھەرخىل ئۇسۇللار بىلەن ئىپادىلەشتى. شۇ جۈملىدىن پېقىر مۇھەممەد ھەيدەر بۇ تارىخنى مۇنداق نەزم بىلەن ئىپادە قىلغانىدىم، رۇبائىي:

ئەز رەۋزە گۈلى بەباغى دىل ئامەدەئەست،
شەھزادەئى تۈركان چىگىل ئامەدەئەست.
زىللۇللاھ ئەگەر بەگۈيەمەش نىست ئەجەب،
تەئرىخى ۋىلادەتەش چۇ «زىلل»[1] ئامەدەئەست.

(جەننەتتىن بىر گۈل كۆڭۈل بېغىغا كەلدى، گويياكى تۈرك شاھزادىسى چىگىل ئارىسىغا كەلدى.
ئۇنى «تەڭرىنىڭ سايىسى» دېسەم ئەجەبلەنمەڭ، چۈنكى ئۇنىڭ تۇغۇلغان تارىخىمۇ «سايە» دەكلا كەلدى.)
بۇ سۇلتان ئىبراھىمنىڭ قالغان ئەۋلادى ئۆز مەھەللىدە بايان قىلىنغۇسى.

خانىنىڭ ئىككىنچى قېتىم ئەندىجان ئۈستىگە بارغانلىقىنىڭ بايانى

ۋاقتىكى، باھار شەھەرىستانىنى نورۇز قەدىمى ئۇچۇن رەڭمۇ رەڭ گۈللەر بىلەن زىننەتلىدى. [«ئاللاھ بىر نەرسىگە ۋۇجۇدقا كەل، دېسە، دەرھال ۋۇجۇدقا كېلىدۇ»[2]] ھاۋايۇ ھەۋەس گۈلشەنىنىڭ بۇلبۇللىرى داستان ئېيتىشقا باشلىدى. مەسلىھەتچىلەر رەشىد سۇلتانىنىڭ ئىشلىرىنى مۇستەھكەملەشنىڭ تەييارلىقىغا كىرىشتى. شۇڭا، سۇلتان سەئىدخان ياركەنتتىن موغۇلىستانغا يۇرۇش قىلدى، قەشقەرگە يېتىپ بارغان ۋاقتىدا ھەزرىتى خاجەئى نۇرەن ئەندىجان تەرەپتىن قەدەم تەشرىپ قىلىپ يېتىپ كەلدى. خان ئۇنىڭ پايبۇسلۇق شەرىپىگە ئېرىشتى. ھەزرىتى خاجە ئۆتۈپ، ياركەنتكە كەلدى. خان موغۇلىستانغا كەتتى. يازنىڭ ئاخىرىدا ئىسسىقكۆلگە يېتىپ باردى. شۇ ئەسنادا «قالماقلار موغۇلىستان چېگرىسىغا يېقىن كېلىپتۇ» دېگەن خەۋەر يېتىپ كەلدى. خان: «ئاللاھ يولىدا جىھاد قىلغانلار»[3] ھەققىدىكى كەرەملىك دەلىلنىڭ ھۆكۈمىگە ئەمەل قىلىپ، بەختىيارلىق ئاياغلىرىنى سائادەت ئۇزەڭگۈسىگە قويۇپ، جىھاد ۋە غازات نىيىتىدە قالماق تەرەپكە قاراپ يۇرۇش قىلدى. ئىسسىقكۆلدىن ئون كۈن يول يۇرۇپ، قاپقالار ئاتلىق يەرگە يەتكەندى، قەشقەردىن، تاغام قېشىدىن ئادەم كېلىپ: «سۆيۈنچەكخان ئۆلۈپتۇ، ئۆزبېك سۇلتانلىرى باشسىز قېلىپتۇ، ئىنتىقام ئېلىشقا بۇنىڭدىن ئوبدان پەيت تېپىلماس، نەچچە ۋاقىتلاردىن مۇشۇنداق پۇرسەتكە ئىندۇك.» دېگەن خەۋەرنى يەتكۈزدى.

---

① «زىلل» (خلل ـ سايە) دېگەن سۆز ئەبجەد ھېسابى بويىچە ھىجرىيە 930 (مىلادىيە 1524) يىلىنى كۆرسىتىدۇ.
② «قۇرئان كەرىم» 6 ـ سۈرە ئەنئام، 73 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
③ «قۇرئان كەرىم» 2 ـ سۈرە بەقەرە، 28 ـ ئايەتنىڭ، 8 ـ سۈرە ئەنفال، 74 ـ ئايەتنىڭ ۋە 9 ـ سۈرە تەۋبە، 20 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

تاغامنىڭ قەشقەردە قېلىشىنىڭ سەۋەبى مۇنداق ئىدى: شۇ باھاردا ھاۋانىڭ ئىسسىقلىقى سەۋەبىدىن يەرگە يېشىل ئوت ـ چۆپلەرنى سېلىنچا قىلىپ سېلىپ، ئۇ ئوت ـ چۆپ ئۈستىگە مۇز سۈيىنى سېپىپ، يالىڭاچ ھالەتتە ئۇنىڭ ئۈستىدە يېتىپ ئۇخلىغانكەن. ئويغىنىپ قارىسا لەقۇا (پالەچ) بولۇپتۇ، تىلىغمۇ توسالغۇ پەيدا بولۇپتۇ. شۇ كۈنلەردە خان موغۇلىستانغا يۈرۈش قىلىپ قەشقەرگە يېتىپ كەلگەنىدى. ھەزرىتى خاجە ئەندىجاندىن كەلدى، نەزم:

زىھى، بۇ كەلمەكىڭگە بەخت مەرھابا قىلدى،
چۇ كۆردى پاك يۈزۈڭنى مەلەك دۇئا قىلدى.
نەخۇش بۇ كەلمەكىڭ ئولدى ماڭا مەسىھ سىفەت،
كى بىر نەفەسدە ھەمە دەردىمە دەۋا قىلدى.

«كېسەل ساقىيىدىغان بولسا، تېۋىپ ئۆزى كېلەر» دېگەن ماقال بار، بۇ ئىش تاغامنىڭ تەلىيىنىڭ ئوڭلىقى ئىدى. ھەزرىتى خاجەئى نۇرەن ئۆزىنىڭ مەسىھا سۇپەتلىك كۆڭلىنى تاغامنىڭ كېسىلىگە دەۋا قىلىشقا يۈزلەندۈردى. شۇ سەۋەبتىن تاغام موغۇلىستانغا بارالماي، قەشقەردە قالغانىدى. سۆيۈنچەكخانىنىڭ ۋاپات بولغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ، تاغام خانغا كىشى ئەۋەتكەنىدى.

قاپقالار دېگەن جايدا بۇ خەۋەر خانغا يېتىش بىلەنلا، خان تېزلىكتە قايتتى.
خانىنىڭ ئەھلى ئايالى ئىسىستكۆلدە ئىدى. شۇڭا، ئىسىستكۆلگە كېلىپ، ئاندىن قانقا ئۇلاق[1] بىلەن ئەندىجانغا يۈرۈش قىلدى. نەزم:

لەشكەرى بىشۇمارۇ ئەندازە،
ئەيلەبان كىينە رەسمىنى تازە.
نالەئى كەرنايۇ نەققارە،
زۇھرەنىڭ كۆڭلىن ئەيلەدى پارە.
لەشكەر ئېرۇر مىسلى مۇرۇ مەلەخ،
گەرم رەۋلىقدە ئاتەشى دەۋزەخ.

ئۇلار يەسى داۋاندىن ئۆتۈپ ئۆزگەندكە باردى. تاغامۇ قەشقەر لەشكىرى بىلەن يېتىپ كەلدى. نەزم:

ھەمە فۇلادتۇەش، ئاھەنىن خاي،
كىينەسى دىۋەبەندۇ قەلئە كۇشاي.

ئۆزگەند قەلئەسى ناھايىتى مۇستەھكەم قەلئە ئىدى، ئاسانلىق بىلەن ئىشغال قىلىنىدى. ئاندىن مادۇغا كەلدى. پۇتكۇل پەرغانە ۋىلايىتىدە مادۇەك مۇستەھكەم قەلئە يوق. شۇنداق بولسىمۇ كۇچتۇنگۇر سىپاھلار ئۇنى ئاسانلىق بىلەن پەتھى قىلدى. ئاندىن ئوشقا كەلدى.

---

① بۇ يەر نامى مولا مۇھەممەدنىياز تەرجىمىسىنىڭ بۇ قوليازمىسىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان، پارسچە بىرىنچى نۇسخىدا «قونغار ئۇلاق»، پارسچە ئىككىنچى نۇسخىدا «قونقار ئۇلاق»، تاشكەنت رۇسچە نەشرىدە «قوچقار ئۇلاق» دېيىلگەن.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری

ئوش ناھىيىسىدىكى ھەممە ئالىملار، كاسىپلار، پۈتكۈل خالايىقلار بىلەن كېڭىشىپ، ئۆزبېك سۆيۈنچەكخان ئۆلدى، ئەمدى ئۇلارنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ بىرەر ئىشقا قەدەم قويۇشىغا مەلۇم مۇددەت كېرەك. ئاڭغىچە ئەندىجاننى ئېلىپ قەلئەنى قوغداش تەييارلىقلىرىنى قىلايلى. ئۆزىمىز تاغ ئىچىدە ئورۇنلىشايلى. ئۆزبېكلەر تاغ ئىچىگە كىرىپ بىزنى يوقىتىشقا ئاجىز كېلىدۇ. شۇڭا، قەلئەنىمۇ مۇھاسىرە قىلمايدۇ، دەپ قارار قىلىشىپ، ئەندىجانغا يۈرۈش قىلدى. خانلىقنىڭ ئەندىجانغا يۈزلەنگەنلىك خەۋىرى ئاڭلانغان ھامان شەيبانىي ئۆزبېكلەر ھېچ لايىھەمۇ تۈزمەي مەسلىھەت ۋە تەرەددۇتمۇ قىلماستىن ئالدىن يۈرۈش باشلىدى ۋە [يەتتىنچى كۈنى ھەر تەرەپتىن گۇياكى پاشا ۋە چۈمۈلىدەك پەيدا بولۇشقا باشلىدى.] شۇڭا، [بۇ ئىشقا پۈرسەتمۇ بولمىدى،] قەلئەنى قوغداش ئىشلىرىمۇ رەتكە چۈشمىدى. خان ئىلاجسىز پۈتكۈل خالايىقنى كۆچۈرۈپ ئېلىپ ياندى. بۇ يۈرۈشتە خانلىقنىڭ لەشكىرى يىگىرمە بەشمىڭ كىشى ئىدى. ئۆزبېك لەشكىرى يۈز مىڭدىن كۆپرەك ئىدى. نەزم:

كى بولغۇنچە تەدبىر ئىلە كار ھەل،
ئەدۇ بىرلە بىمۇدە قىلمە جەدەل.

خان كۆچۈرۈپ ئېلىپ ماڭغان خەلقنى قەشقەرغە ئەۋەتىپ، ئۆزى موغۇلىستانغا قاراپ راۋان بولدى، چۈنكى ئۇ يەردە ئەھلى ئايالىرى قالغانىدى. موغۇلىستانلىقنىڭ ئوتلۇغ ئاتلىق بىر مەشھۇر جايى بار، خان شۇ يەردە ئەھلى ئايالى بىلەن ئۇچراشتى. خان شۇندىن كېيىن رەشىد سۇلتاننى موغۇلىستاندا قويۇپ، ئۆزى ئەھلى ئايالىنى ئېلىپ قەشقەرگە كەلدى؛ بۇ قېتىممۇ قەشقەردە ھەزرىتى خاجەئى نۇرەن — ئاللاھ ئۇنى ئامان قىلغاي — نىڭ مۇلازىمەت شەرىپىگە ئېرىشتى. بۇ ۋەقە بولۇپ ئۆتكەندە تارىخقا توققۇز يۈز ئوتتۇز بىر[1] بولغانىدى.

خانلىقنىڭ يەنە بىر قېتىم موغۇلىستانغا بارغانلىقى ۋە موغۇل ئەھلىنى قەشقەرگە ئېلىپ كەلگەنلىكى ھەم ئاشۇ كۈنلەردە بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەرنىڭ بايانى

رەشىد سۇلتان موغۇلىستاندا قېلىپ، شۇ زىمىستاندا قوچقاردا قىشلاق قىلغانىدى.

تاھىرخان ئۆزبېكىستاندا ئىدى. ئۇ يەردە بىر نەچچە ۋەقەگە دۇچ كېلىپ، ئىلاجسىز موغۇلىستانغا كەلدى ۋە قوچقارغا يېقىن كېلىپ ئورۇنلاشتى. قىرغىزلارنىڭ يېرىمى ئۇنىڭغا قوشۇلدى. تاھىرخان قىرغىزلارغىمۇ ئۆز ئەتراپىدا ئورۇن بەردى. شۇ سەۋەبتىن رەشىد سۇلتان ئۇنىڭدىن چۆچۈپ ۋە ئەندىشە قىلىپ، شۇ قىشتا قوچقاردىن قېچىپ، ئات باشىغا باردى. بۇ خەۋەر خانلىقنىڭ مۇبارەك قۇلىقىغا يەتتى ـ دە، شۇ زىمىستانلىقنىڭ ئاخىرىدا ئات باشىغا قاراپ يۈرۈش قىلدى؛ ئات باشىنىڭ قوشۇلۇشىدا رەشىدخان بىلەن كۆرۈشتى ۋە خالايىقنا تەسەللى بەردى. ئۆزبېكلەر موغۇلىستانلىقنىڭ شەرقىدىكى خان ۋە كۆچەس[2] دەپ

---

① ھىجرىيە 931 ـ يىلى مىلادىيىنىڭ 1524 ـ 1525 ـ يىللىرىغا توغرا كېلىدۇ.
② بۇ يەر ئىسىملىرى مولla مۇھەممەدنىياز تەرجىمىسىنىڭ بۇ قوليازمىسىدا يۇقىرىقىدەك ئېلىنغان. پارسچە بىرىنچى نۇسخىدا: «خاس ۋە كۆچەس» دېيىلگەن؛ پارسچە ئىككىنچى نۇسخىدا: «قاش ۋە كۆنگەس» دېيىلگەن؛ تاشكەنت رۇسچە نەشرىدە: «خاس ۋە كۆنكەش» ئېلىنغان.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

ئاتىلىدىغان يەرلەرگە كەتتى.

رەشىد سۇلتاننىڭ تەۋەلىكىدە قالغان بىرمۇنچە قىرغىزلارمۇ رەشىدخاندىن ئايرىلىپ قوچقاردا قالغانىدى. ئۇلارنىڭ غەربىزىمۇ ئۆزبېكلەرگە قوشۇلغان قىرغىزلارغا قوشۇلۇش ئىدى. شۇڭا خان پېقىرنى رەشىد سۇلتانغا ھەمراھ قىلدى. بىز بېرىپ يۇمغان ۋە قوچقاردىن قىرغىزلارنى كۆچۈرۈپ ئات باشىغا ئېلىپ كەلدۇك. خان پۈتكۈل خەلقنى كۆچۈرۈپ ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن قەشقەرگە كەتتى. خەلقنى تەرتىپكە سېلىش ۋە تۇراقلاشتۇرۇش ئۈچۈن پېقىرنى موغۇلىستاندا قالدۇرۇپ قويدى.

تاكى خان قايتىپ كەلگۈچە پېقىر رەشىد سۇلتان بىلەن بىللە ئىدىم. خان قەشقەردىن كېلىپلا:

— بۇزرۇكۋار ھاممام سۇلتانىنىڭار خانىمنى ئېلىپ كەلگىن، ئۇ تاھىرخان بىلەن بىزنىڭ ئارىمىزدا ۋاستە بولۇپ، سۇلھى ۋە دوستلۇق ئورناتسۇن، — دەپ، پېقىرنى قەشقەرگە بېرىشقا بۇيرۇدى. پېقىر خانىنىڭ پەرمانىغا بىنائەن ياركەنتكە بېرىپ، خانىمنى موغۇلىستانغا ئېلىپ باردىم. خان ئاقسايدا ئىدى. پېقىر يېتىپ بېرىشتىن ئىلگىرى «قىرغىزلار ئۆزبېكلەر-دىن ئايرىلىپ كېتىپتۇ» دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىغانىكەن. خان بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن قىرغىزلارنى بويسۇندۇرۇشنى لايىق كۆرۈپ، ئاقسايدىن ئاتلىنىپ، بىر مەنزىل ماڭغاندا رەشىد سۇلتانغا كېسەل تېگىپتۇ. ھەزرىتى خاجە ئۇ يەردە ئىكەن. ئۇ زاتىنىڭ مەسىھا نىشانلىق نەپەسلىرىنىڭ بەرىكىتىدىن، [رەشىد سۇلتان] ئۇ كېسەلدىن ئۇچ كۈن ئىچىدە ساقىيىپ كېتىپتۇ.

پېقىر خانىمنى خانىنىڭ مەنزىلگاھىغا چۈشۈرۈپ قويۇپ، ئىلغار قوشۇننى ئېلىپ، لەشكەر تەرەپكە يۈزلەندىم. خان ئۇ مەنزىلدىن راۋان بولىدىغان كۈنى پېقىر يېتىپ باردىم ـ دە، ھەزرىتى خاجەئى نۇرەنىنىڭ ئۇزەڭگۈلىرىنى سۆيۈشكە ۋە خانىنىڭ خىزمىتى شەرىپىگە ئېرىشتىم. ھەزرىتى خاجە ئۇ مەنزىلدىن تولۇق ئىززەت ۋە ئىكرام بىلەن ياندى. خان يۇرۇشنى باشلىدى. قىرىق كۈنلۈك يولنى ئون ئىككى كۈندە بېسىپ تۈگەتتى.

ئۇ ئىخچام سۆزنىڭ تەپسىلاتى شۇكى، خان ئاق قۇ باشقا[1] يېتىپ كەلدى، پېقىرنى بەشمىڭ كىشى بىلەن رەشىد سۇلتانغا قوشۇپ، قىرغىزلار ئۈستىگە ئەۋەتتى. قىرغىزلار ئارىشلاردا ئىكەن. ئۇ يەرگە بېرىپ كۆردۈقكى، قىرغىزلارنىڭ ئۇتاغ ۋە مەنزىللىرى تۇرۇپ-تۇ. بۇنىڭدىن قىرغىزلارنىڭ بۇ يەردىن كۆچۈپ، قېچىپ كەتكەنلىكى مەلۇم بولدى. تاشلاپ كەتكەن بەزى ئەسۋابلىرىنى كۆردۈق. قىرغىزلار بىزنىڭ كەلگەنلىكىمىزدىن خەۋەر تاپتى بولغاي، دەپ گۇمان قىلىشتۇق. بىر مۇنچە ۋاقىت يۇرگەندۇق، بىر مۇنچە ئۆلۈكنىڭ ياتقانلىقىنى ۋە ئوق تېگىپ ياتقان بىر مۇنچە ئاتلارنى كۆردۈق. ئۇ ئۆلۈكلەر ئارىسىدىن ئىستەپ يۇرۇپ، يېرىم جان ھالەتتە ياتقان بىر كىشىنى تاپتۇق. ئۇنىڭدىن ئېنىقلاپ بىلدۇقكى، باباجاق سۇلتان كۈسەندىن كېلىپ، قىرغىزلار ئۈستىگە چاپقۇن قىلىپتۇ، بىز كېلىشتىن ئىلگىرى ئۇچ كۈن قاتتىق جەڭ قىلىپتۇ. ئاخىر باباجاق سۇلتان يېڭىلىپ قايتىپتۇ. قىرغىزلار ئەھلى ئايالىلىرىنى ئۆزبېكلەر تەرەپكە ئەۋەتىۋېتىپ، ئۆزلىرى باباجاق سۇلتاننى قوغلاپ كېتىپتۇ. لەشكەرلەر ئۇنىڭدىن يىراقراق بارغانىدى، قىرغىزنىڭ يۇزمىڭغا يېقىن قويىنى تېپىپ ئېلىپ كەلدى. قىرغىزلار بىلەن ئۆزبېكلەر قوشۇلۇۋالغاچقا، بۇنىڭدىن ئارتۇق

---

① بۇ يەر نامى پارسچە بىرىنچى نۇسخىدا «ئاق قۇباش»، پارسچە ئىككىنچى نۇسخىدا «ئاق قا ياس» دېيىلگەن، تاشكەنت رۇسچە نەشرىدە: «ئاق قۇباش» ئېلىنغان.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

چىقىلماي، خانىنىڭ هوزۇرىغا يېنىپ كەلدۇق. چۈنكى، ئەسلىي مەقسەت ئۆزبېكلەرگە تېگىش قىلىش ئەمەس ئىدى، بەلكى قىرغىزلارنى تەرتىپ ئىچىگە كىرگۈزۈش ئىدى. شۇ سەۋەبتىن لەشكەرلەر ئاشۇ جايدىن ياندى ۋە بۇ قېتىمقى لەشكىرىي يۈرۈشكە «قوي چېرىكى» دەپ ئات قويۇشتى.

تاهىرخانىنىڭ شۇ كۈنلەردە ئىككى يۈزمىڭ ئادىمى بار ئىدى. ئۇنىڭ دۆلىتىنىڭ قۇياشى زاۋاللىققا قاراپ يۈزلەنگەنىدى. ئون لەك لەشكىرىدىن ئىككى لەك ئادەم قالغانىدى. ئەمما، ئۇنىڭ ئىشغالىيەت سىياسىتى يەنىلا كۈچلۈك ئىدى. شۇ سەۋەبتىن مەملىكەت ۋە ۋىلايەتلەرنىڭ سۇلتانلىرى ئۇنىڭ تەۋەلىكىدە مۇقىم هالەتتە تۇرۇۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئەبۇلقاسىم سۇلتان ئاتلىق بىر ئىنىسى بار ئىدى. خالايىق تاهىرخانىنىڭ ئىشغالىيەت سىياسىتىنى شۇنىڭدىن كۆرەتتى. شۇڭا، خالايىق بىراقلا هۇجۇم قىلىپ، ئەبۇلقاسىم سۇلتاننى ئۆلتۈردى. ئاندىن پۈتكۈل خەلق شۇ دەرىجىدە چېچىلىپ كەتتىكى، پەقەت تاهىرخان ئۆزى ۋە ئوغلىدىن بۆلەك كىشى قالمىدى، بۇ ئىككۈيلەن ئىلاجسىز بېرىپ قىرغىزلارغا قوشۇلدى. بۇ خەۋەر خانغا قەشقەردە ۋاقتىدا ئاڭلاندى.

خانىنىڭ قەشقەرگە كېلىشىدىكى سەۋەب شۇ ئىدىكى، موغۇللار خانغا: «قىرغىزلار ئۆزبېكلەر بىلەن قوشۇلۇپ بىر بولدى. ئۆزبېكنىڭ مۇددىئاسى موغۇلستاندا ئورۇنلىشىش، ئۆزبېكلەر كۆپ، شۇڭا بىز ئۇلارغا تاقابىل تۇرالمايمىز، بۇ قىشتا بۇ يەردە تۇرۇشمىز خەتەرلىك» دەپ ئەزىز قىلدى. موغۇللارنىڭ بۇ ئىلتماسىنى خان لايىق تېپىپ، رەشىد سۇلتان بىلەن پۈتكۈل موغۇل ئەهلىنى قەشقەرگە كۆچۈرۈپ ئېلىپ كەلگەنىدى. بۇلار قەشقەردە ۋاقتىدا ئۆزبېكلەرنىڭ ۋەيران بولغانلىق خەۋىرى ئاڭلاندى. لېكىن، باهار ئاخىرلىشىپ قالغان ۋاقىت بولغاچقا، موغۇللارنىڭ موغۇلستانغا بېرىشى قىيىن ئىدى. شۇ سەۋەبتىن موغۇللار قىشتا قەشقەردە قالدى. باش باهار يېغىنلاشقان چاغدا تاهىرخان قىرغىزلار بىلەن كېلىپ، خان ئات باشىدا قويۇپ كەلگەن قىرغىزلارنى ۋە موغۇل ئەهلىنىڭ موغۇلستاندا قالغان يىلقىلىرىنى بىللە ئېلىپ كەتتى.

بابا سۇلتاننىڭ قاچقانلىقىنىڭ سەۋەبى ۋە ئۇنىڭ كېيىنكى ئەهۋالىنىڭ بايانى

بابا سۇلتاننىڭ نامى يۇقىرىدا زىكىر قىلىپ ئۆتۈلگەنىدى. ئۇ خانىنىڭ قېرىندىشىنىڭ ئوغلى ئىدى. تارىخچا توققۇز يۇز ئون تۆت[1] ئىدى، ئۇنىڭ ئاتىسى [سۇلتانخەلىل سۇلتان] نى [ئاخسىدا] جانىبېكخان رەهمەت سۈيىگە غەرق قىلدى. ئۇ چاغدا بابا سۇلتان كىچىك ئىدى. خان ئەندىجانىنى ئالغاندىن كېيىن، بابا سۇلتان خانىنىڭ خىزمىتىدە بولدى. خان ئۇنى شۇ قەدەر ئەزىزلەپ، ئەتىۋالايىتتىكى، خانىنىڭ ئوغۇللىرىمۇ بابا سۇلتانغا هەسەت قىلاتتى.

خاجە ئەلى باهادىر بابا سۇلتاننى موغۇلستانغا ئېلىپ بېرىش زۆرۈرىيىتىنى ئوتتۇرىغا قويغان چاغدا، تاغام ئۇ مەسلىهەتنى ئۆزگەرتىپ، موغۇلستانغا رەشىد سۇلتاننى ئەۋەتىشنى قارار قىلدى. شۇ سەۋەبتىن بابا سۇلتان كۆپ ئازار يېدى. خان هەرقانچە ئىلتىپات ۋە مادارا

① بۇ هادىسە يۇز بەرگەن ۋاقىت، يەنى هىجرىيە 914 ـ يىلى مىلادىيىنىڭ 1508 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

قىلسىمۇ، بابا سۇلتاننىڭ كۆڭۈل كىرى كۈندىن كۈنگە كۆپىيىۋاتاتتى. چۈنكى، رەشىد سۇلتاننىڭ شان ـ شەۋكىتى ئاشقانسېرى، بابا سۇلتاننىڭ ھەسەت تومۇرلىرى تېخىمۇ قاتتىق سوقاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئادىمىي شەيتانلار ھەممە يەردە بار، خالايىقنىڭ كۆڭۈل سەھنىلىرىدە گە ئىتتىپاقسىزلىق ئۇرۇقلىرىنى چېچىش ئۈنداق كىشىلەرگە ئادەت بولۇپ كەتكەن، ئاشۇ تائىپىلەردىن بىر نەچچەيلەن بابا سۇلتاننى ۋەسۋەسىگە سېلىپ، ئىتتىپاقسىزلىق ۋە قارشىلىشىش تەرىپىگە كۈشكۈرتۈپ، سەئىيى ـ ھەرىكەتلەرنى قىلىشتى. ئۇلار ھەممە پىكىر ـ خىيالىلارنى قىلىشتى، لېكىن قېچىشتىن باشقىنى لايىق كۆرمىدى.

مەزىد ئاتلىق يەزىد خۇيلۇق بىر ئادەم بار ئىدى. باشتا خان ئۇنىڭغا كۆپ ئىلتىپاتلارنى قىلغانىدى، ئەمما ئۇ ئۆز ئەمىلىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىدى، شۇ سەۋەبتىن ئۇنى مەنسەپتىن يىراقلاشتۇرغانىدى. شۇڭا، مەزىد ئۆزىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشىنى دىشۋار كۆرەتتى. ئۇمۇ بابا سۇلتاننىڭ ھوزۇرىغا كېلىپ، ۋەسۋەسىگە سېلىشقا باشلىدى. بابا سۇلتان ياشلىق غۇرۇرى تۇپەيلىدىن، بەلكى بىلىمسىز، نادان بولغانلىقى سەۋەبىدىن ئەقىل نەسىھەتچىسىنىڭ يۈزىگە غەپلەت پەردىسى تارتىلىپ قالغانىدى. شۇڭا، ئۇ مەزىدنىڭ بۇزۇق ۋە يارىماس ۋەسۋەسىلىرىنى ھەق ۋە راست دەپ گۇمان قىلاتتى.

مەزىدنىڭ مەسلىھىتى مۇنداق ئىدى:

— سىزدەك قابىل سۇلتان قەشقەردەك كىچىك يۇرتقا زايا كېتىسىز، ئىست، پۈتكۈل ئالەم ياخشى ۋە قابىل پادىشاھقا موھتاجدۇر. ئەگەر سىز ھەرقانداق ۋىلايەتكە بارىدىغان بولسىڭىز، مىڭلارچە مىننەتدارلىق بىلەن جان ـ دىلىدىن خۇشال بولۇپ، سىزنى پادىشاھلىققا كۆتۈرىدۇ. شۇ جۈملىدىن [سۇلتان] ئۇۋەيس خەتلان ۋە ھېساردا قابىل پادىشاھ تاپالمىغانلىقى ئۈچۈن، ئىلاجسىز ئۆزى سەلتەنەت تەختىگە ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ ھېچ كىشىگە تەۋە بولماپتۇ. ئەگەر سىز ئۇنىڭ ھوزۇرىغا بارسىڭىز سىزنى پادىشاھ قىلىدۇ ۋە ئۆزى باشلاپ بېرىپ پۈتكۈل بەدەخشانىنى ئالىدۇ. بەلكى، يەنە نەچچىلىگەن ئىشلارنى قىلىدۇكى، ئۇنىڭ تەپسىلاتى بايان قىلىنسا شەرھى ئىچىگە سىغمايدۇ. قەشقەر ۋە موغۇلىستانىنىڭ پادىشاھلىقىغا سېلىشتۇرغاندا ماۋەرائۇننەھر ۋە خۇراسانىنىڭ پادىشاھلىقى ھەقىقەتەن ئۇلۇغ ۋە مۆتىۋەردۇر.

مەزىد داۋاملىق ئەنە شۇنداق مەسلىھەتلەرنى ئارىغا سېلىپ، بابا سۇلتاننى قايمۇقتۇرۇپ، بۇ سۆزگە ماقۇل قىلدى. ئۇنىڭ سۆزى بىلەن يەنە نەچچۈيلەن قايمۇقۇپ، بابا سۇلتاننى كۈشكۈرتۈپ، شۇ يىلى قىشتا ياركەنتتىن قاچتى، خان ئارقىسىدىن قوغلىمىدى، بەلكى:

— مەندىن ياخشىراق كىشىنى تاپسا، مۇبارەك بولسۇن؛ ئۇنداق بولمىسا، يەنە يېنىپ كېلەر، — دېدى.

بابا سۇلتان شۇ قاچقانچە سۇلتان ئۇۋەيسنىڭ قېشىغا باردى. ئاندىن بەدەخشانغا باردى. بەدەخشانغا بارغاندىن كېيىن بىلدىكى، ئۇ مەسلىھەتلەرنىڭ ھەممىسى قۇرۇق گەپ ئىكەن، ئۇ شەيتان سۈپەتلىك كىشىلەر ئۆز مەنپەئەتلىرىنى كۆزلەپ، ئاشۇنداق تەدبىر كۆرۈشكەن ئىكەن. شۇڭا، بابا سۇلتان قاچقىنىغا پۇشايمان قىلىپ، يەنە قەشقەرگە يېنىپ كەلدى. ئەمما، خان ئۇنىڭغا قەشقەردە تۇرۇشقا ئىجازەت بەرمىدى. بۇ ئەھۋال پات يېقىندا بايان قىلىنغۇسى.

[بابا سۇلتان ئامالسىز ھالەتتە ھىندىستانغا باردى. ئۇ يەردىمۇ مەملىكەتنىڭ تىزگىنى ئۇنىڭ قولىغا تۇنۇزۇلمىدى. بابىر پادىشاھ ھىسار ۋە فىرۇزەنىڭ ئاتاقلىق قەلئەسى بولغان روھتەكنى] بابا سۇلتانغا بەردى. ئەمما، بابا سۇلتان نالايىق ئىشلارغا قەدەم قويدى. شۇڭا،

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری

ئۇ كۈنلەردە ئىسھاق (ئىچ سۈرۈش) كېسىلىگە دۇچار بولدى ۋە بۇ ئىسھاق كېسىلى سۈئىلمەزاج (مىزاج بۇزۇلۇش) قا ئۆزگىرىپ، شۇ كېسەل بىلەن ۋاپات بولدى. بۇ تارىختا توققۇز يۈز ئوتتۇز يەتتە[1] بولغان چاغ ئىدى، بۇ ۋاقىتتا ئۇ يىگىرمە تۆت ياشتا ئىدى.

خان بابا سۇلتاننى كىچىك ۋاقتىدا ناھايىتى ئەزىزلەيتتى. ھېچ ئۇستاز ئۇنىڭغا بىرەر ھەرپ سۆزلىيەلمەيتتى. شۇ سەۋەبتىن ئۇ ئىلىم ئىگىلەش شەرەپلىرىدىن مەھرۇم قالغانىدى.

بەيت:

بەردى مەكتەبغە ئوغلىنى بىر شاھ،
قىلغالى ئىلىم رەمزىدىن ئاگاھ.
بەردى ئىلكىگە تەختەئى سىيمىن،
ئاڭا قىلدى بۇ نۇكتە تەرقىمىن.
يەتكۈرۈر مىھر ئاتاۋۇ جەبر ئۇستاد،
ئىبرۇر ئول مىھردىن بۇ جەبر زىياد.

دېگەن مەزمۇن بابا سۇلتاننىڭ شەنىگە مۇۋاپىق كەلدى. ئەمما، ئۇنىڭ تەبىئىتى ئىقتىدارىدىن خالىي ئەمەس ئىدى، ياي بىلەن ئوقنى ئوبدان ئاتاتتى، خۇش مۇئامىلە ئىدى، دەسلەپكى چاغلاردا پېقىر بىلەن تولۇق بىرلىك ۋە چوڭقۇر ئىپتىقات بىلەن دوستلۇق ئورناتقاندى، سەپەردە خۇددى بىر قۇش بولۇپ ئۇچاتتۇق، ئورۇنلاشقاندىمۇ كۆپىنچە ۋاقىتلاردا بىر ئۆيگە چۈشەتتۇق. چۈنكى، ئۇنىڭ ئاتىسىنىڭ سىڭلىسى مەندە ئىدى، مېنىڭ سىڭلىم ئۇنىڭدا ئىدى. شۇ سەۋەبتىن ھەرقانداق چاغدا تۇزۇت قىلماستىنلا بىر - بىرىمىزنىڭ ئۆيىگە بېرىپ - كېلىشىپ ئۆتەتتۇق. تاغامدىن ئاشۇ ئىش سادىر بولغاندىن كېيىن ئارىدا كۆڭۈلسىزلىك پەيدا بولدى.

بابا سۇلتانغا خان بىلەن قارشىلىشىش ۋەسۋەسىسى چۈشتى، پېقىر قانچە نەسىھەتلەرنى قىلدىم، قوبۇل قىلمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن بىر - بىرىمىز بىلەن بولغان ئىلگىرىكى بىرلىكىمىز قالمىدى.

بابا سۇلتان بەدەخشانغا قېچىپ بېرىپ، يەنە قايتىپ كەلگەن چاغدا، خان پېقىرنى بابا سۇلتاننى قايتۇرۇشقا يارلىق چۈشۈرۈپ ئەۋەتتى. كۆرۈشكەندىن كېيىن بابا سۇلتان ھەددۇ ھېسابسىز ئۆزرە ئېيتىپ كەچۈرۈم سورىدى. كۆپتىن كۆپ پۇشايمان ۋە نادامەتلەرنى ئىزھار قىلىپ:

— ئىست، سېنىڭ چىن سۆزلىرىڭ ۋە بەرھەق نەسىھەتلىرىڭنى قوبۇل قىلماي، بەدخاھلارنىڭ يالغانچىلىقلىرىغا، ۋەسۋەسىلىرىگە ئالدىنىپتىمەن، ئۇنىڭغا ئەمەل قىلمىپتىمەن. شۇڭا، بۇ قاتتىق كۈنلەر بېشىمغا كەلدى، — دەپ، بۇ رۇبائىينى ئېيتتى، بەيت:

گەر مەن گۇنەھى رويى زەمىن كەردە ستەم،
لۇتفى تۇ ئۇممىدەستكى گىرد دەستەم.
گۇفتىكى بەۋەقتى ئەجز دەستى كەرەم،

① ھىجرىيە 937 - يىلى مىلادىيىنىڭ 1530 - 1531 - يىللىرىغا توغرا كېلىدۇ.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

ئاجىز تەر ئەزىز مەخاھكى ئەكنۇن ھەستەم.

تەرجىمىسى شۇكى:

پۈر قىلدىم ئەگەرچە دەھرگە كوھى گۈناھ،
لۇتفۇك ئەجەب ئىرمەسكى ماڭا بولسە پەناھ.
دېدىك: ساڭا ئەجز ۋەقتىدە رەھم ئەتكۈم،
رەھم ئەيلەكى، ئەھۋالىم ئىرۇر ئەسرۇ تەباھ.

ئەمما، ئىش ۋاقتىدىن ئۆتكەندى، شۇڭا ئۇ ئۆزۈر - تەقسىرلەرنىڭ پايدىسى بولمىدى، نەزم:

چۇ فۇرسەت بار ئىدى بىكار يۇردۇڭ،
مەھەل ئۆتتى، نە سۇد ئەمدى نەدامەت.

بۇ قېتىم ئۇنى روھى سۇنغان ۋە دەردمەن ھالەتتە كۆرۈپ، بۇندىن كېيىنمۇ ئاشۇ ھالەتتە تۇرسا، دەپ ئۈمىد قىلغانىدىم. لېكىن، ھىندىستانغا بارغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ خۇي - ئەپتىلى بەكلا ئۆزگىرىپ كېتىپتۇ. ئاشۇ پەسكەش بەدخاھلارنىڭ سۆھبىتى تەسىرى بىلەن سالىمھلىقى بۇزۇقلۇققا ئۆزگىرىپ كېتىپتۇ. نەزم:

تۇتمە سۇھبەت يامان بىلەن زىنھار،
ۋەقىنا، رەببەنا، ئەزابەننار.

بابا سۇلتاننىڭ جىنازىسىنى روھتەك (روھەك) تىن بەدەخشانغا ئېلىپ كېلىپ، شاھمۇ-ھەممەد سۇلتان ۋە بابا سۇلتاننىڭ مومىسى تەرەپتىكى بوۋىسى بولمىش سۇلتان مۇھەممەد بەدەخشىنىڭ گۇمبىزىدە دەپنە قىلدى.
(داۋامى كېيىنكى ساندا)

(مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىدە، كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)